

ШЫҒЫСТЫҢ ЖАРЫҚ ЖҰЛДЫЗЫ МІР ӘЛІШЕР НАУАИ

Манабаев Нүркелді Қайратұлы,

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты

Қазақ тілі мен әдебиеті бағытының 2-курс студенті

Қошқарбаев Ернар Қасымұлы,

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты

Қазақ тілі мен әдебиеті бағытының 2-курс студенті

Аннотация: Өзбек әдебиетінің даму тарихына аса мол үлес қосқан, әлем әдебиетін де өшпес із қалдырған ұлы тұлға Әлішер Науаи. Ұлы ақын Әлішер Науаидың өмірге деген адамилық ұлы гуманистік идеяларының шынайылығы жоғары.

Кілтті сөздер: Ғұлама ғалым, ұлы ойшыл, көркем сөз шебері, араб-парсы, түркі-шағатай тілі.

Аннотация: Алишер Навои – великий деятель, внесший значительный вклад в историю узбекской литературы и оставивший неизгладимый след в мировой литературе. Великие гуманистические идеи жизни великого поэта Алишера Навои вполне реальны.

Ключевые слова: Ученый, крупный мыслитель, мастер риторики, арабо-персидского, тюрко-чагатайского языка.

Annotation: Alisher Navoi is a great figure who made a significant contribution to the history of Uzbek literature and left an indelible mark on world literature. The great humanistic ideas of the life of the great poet Alisher Navoi are quite real.

Keywords: Scientist, great thinker, master of rhetoric, Arabic-Persian, Turkic-Chagatai language.

Шығыс жұлдызы деген атпен кеңінен танылған ұлы ғұлама ақын Әлішер Науаи. Барша әлемге әйгілі ғұламалар Фирдауси, Низами, Жами, Омар Хайям, Сағди, Руми, Рудаки, сияқты ақын жазушылардың соңынан еріп солар дәріптегендей Науаидың есімін ерекше айта отырамыз.

Өзбек әдебиетінің даму тарихына аса мол үлес қосқан, әлем әдебиетін де өшпес із қалдырған ұлы тұлға Әлішер Науаи, 15-ғасырдың екінші жартысында яғни 1441 жылы 9-ақпанда дүниеге келген. Ол әкесінен 12 жасында жетім қалған соң оны Бабыр өз тәрбиесіне алады. Науаи 15 жасында түркі және парсы тілдерінде бірдей жазатын ақын ретінде танылады. Ол өзбек жазаба әдебиетінің негізін қалауымен бірге, өзбек поэзиясын әлемге танытқан кең тынысты кемеңгер ақын.

Сондықтан оны түркі халықтары ақындары арасында, оның поэтикалық туындыларынан рухани нәр алып поэзия әлемінде еркін қанат қаққан ақын десекте артық айтпаған боламыз. Әлішер Науаи - өз дәуірінде екі үлкен әдеби дәстүрді, яғни түркі мен парсы-тәжік көркем сөз жетіктерін жан-жақтан үйренген қос тілді - «Зұлсайынын» атаған расымен де аса дарынды көркем сөз шебері. Оның үстіне Әлішер Науаи, ескі өзбек тілінде (шағатай) алғаш рет көркем туындылар жазуды басташы ғана емес, оны ілгері дамытушы, жаңа биік белестерге көтеруші нағыз жаңашыл ұлы дарынды ақын. Солардың нәтижесінде ол, өзбек поэзисының хас шеберіне айналуы, мен бірге өз саласының қыраны атанып, кең тынысты кемеңгер ақын, керемет талан иесі дәрежесіне көтеріп отыр. Өзбек халқының белгілі ғұлама ақыны, ғалымын ұлы ойшыл, профессор Н.М.Маллаевтың зерттеу деректеріне сүйене отырсақ, Әлішер Науаи 10 жасынан-ақ, кіші-кіші ғазелдермен лирикалық шығармалар, жазып жас ақын деп ел жұртқа кең таныла түсті. Оның әлемге әйгілі үлкен және қомақты, шығармаларының бірі ол «Хамса» дастаны бес ірі шығармалар жиынтығын құрайды. Олардың алғашқысы «Жақсылардың таңдауы» (1483) жылы, «Фарқат пен Шырын», «Ләйлі мен Мәжнүн», «Жеті әлем» (1484), «Ескендір дуалы» (1485) жылы жазып бітірген. Әлішер Науаи (Хамсасының) Низами, Жәми, Дехлауи, (Хамсаларынан) ерекшелігі Науаи араб-парсы тілінде

емес түркі-шағатай тілінде жазылып бұқараның мақсат-мұратын, ой-арманын, сол шығарма идеясына жақындатып жазады. Солайша ол тарихта тұңғыш рет түркі тілінде көркемдік дәрежесі мейлінше жоғары шығрамаларды жазуға болатын дәлелін көрсетті. Науаи өз туындыларының ішіндегі көрнекті, әрі қомақты болып саналатын, «Хайрат-ул-аброр»

Йуқ хунари, ёлғиз эса юз киши,

Қайда киши сонидә ёлғиз киши.

Фард киши даврида топмас наво

Ёлғиз оручдин ким эшитмиш садо?

Тоқ киши айши уйини бил нигун

Уйга қачон хомил эрур бир стун.

Міне осылай, ұлы ақын Әлішер Науаи өмірге деген жоғарылығы, адамилық ұлы гуманистік идеялары шынайы екенін ділелдей түсті. Науаи өнерін зерттеуге қазақ ғалымдары да өз улесін қосқан олар: (Мұхтар Әуезов, Е. Ысмайылов, Р. Бердібаев, К. Сейдаханов). Ол бір ғана шайырлықпен ақ шектеліп қалмастан басқада 1472 ж. Хұсайын Байқараның кеңесшісі, уәзірі, болып тағайындалды. Әлішер Науаи осы қызметтерде жүріп, ғалымдарға, суретшілерге, музыканттарға, ақындарға, хуснихатшыларға (каллиграфтарды) өз қол астына алып қамқорлық жасады. Өз қаржысына жолдар, көпірлер, каналдар, керуен сарайлар, мектептер, шеберханалар салдырып қарапайым халыққа қолынан келгенше жұмыс орындар жаратып жұмыссыздықты бір шама кемейтіп халық арасында үлкен беделге ие болды. Оның халық арасында абырой-беделінің артуын қызғанған басқа уәзірлер оны Байқарамен араздастырып, 1476 ж. уәзірліктен босатылуына себепші болды. Содан кейін Науаи өз өмірін шығармашылыққа арнайды. 1488–1501 жылы ол тарихи-өмірбаяндық жазған шығармалары («Әджәм патшаларының тарихы», «Саид Хасан Ардашердің өмірі», Пәһлован Мұхаммедтің өмірі»), дидактикалық-философиялық шығармасы («Құстар тілі», «Көңілдердің сүйгені»), әдеби-теориялық жазған шығармалары, («Өлең өлшемі»), лингвистикалық («Екі тілдің таласы»), әлеуметтік-экономикалық шығармасы («Вақфия»), діни-ғұрыпқа байланысты

шығармасы, («Пайғамбарлар мен хакімдердің тарихы», «Мұсылмандық нұры», «Гауһарлар шоғыры») атты туындыларын жазып шықты. Парсы тілінде 12 мың жол өлеңін «Диуан-фани» деген атпен жазылған дербес жинақ етіп құрастырды. «Бес қайрат» («Хәмсәт ул-мутахаирин») кітабын ұстазы Абдрахман Жәмиге (1414 – 92) арнап жазды. 15 ғасырда өмір сүрген 400 шайырдың шығармашылығынан мәлімет беретін «Ғажайып мәжілістер» («Маджолис ун-нафоис») кітабын жазды. Қазақтың ұлы ақыны Абайда Науаи сияқты ой туындатқан екі ақынның да бір-біріне ұқсастықтар көп. Әлішер Науаидың шығармаларын көп тілдерге аударған ал қазақ тіліне де 1948 жылы «Таңдамалы шығармалар» деген атпен қазақтың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезовтің алғы сөзімен басылып шығарылады. Осылайша Науаи өзінен көрнекті туындылар қалдырып әлем әдебиетінде өшпес із қалдырып отыр. Әзірде еліміздің астанасы Ташкент қаласын Науаи атамыздың атына метро аялдамасы, көше аттары, мұражайлар, кино сарайлар, театр және жоғары оқу орындарының аттары берілген. Осылайша есемі естен кетпес болып қалған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлішер Науаи. Таңдамалы шығармалар. Т.: 2020 ж.
2. Әлішер Науаи. Көңілдердің сүйгені. Т.: 2016 ж.
3. Сейданов Қ. Туысқандар. Т.: 2018 ж.
4. Байқабылов У. «Нұрлы жол» газеті. 2020 ж. №13.